

Hoewel Ter Braake de rol van de gewestelijke ambtenaren in de ketterbestrijding in het daaropvolgende hoofdstuk terdege in beeld brengt, spreekt dit vijfde hoofdstuk toch iets minder aan. Enerzijds is de ketterbestrijding, zoals de auteur zelf erkent, in andere werken al uitvoeriger besproken. Anderzijds lijken de – weliswaar intensieve – activiteiten van de ambtenaren op dit vlak niet zo wezenlijk te verschillen van de vervulling van andere taken die de vorst en de centrale overheidsniveaus hun oplegden. Steeds is er immers die spanning te bespeuren tussen een rigide opvolging van centrale en daarmee soms onrealistische verordeningen en het in overweging nemen van een pragmatische en door de lokale situatie ingegeven optreden. Alleen de frustraties van de gewestelijke ambtenaren over de onverzettelijkheid van Karel v, Filips II of de landvoogd op het vlak van de ketterbestrijding kunnen uitzonderlijk worden genoemd.

Ten slotte besteedt de auteur in zijn laatste hoofdstuk veel aandacht aan het ontleden van de netwerken van de verschillende ambtenaren en aan de vraag hoe zij die netwerken in de dagelijkse werking van de instellingen, in hun relaties met vorst en onderdanen en in het opwaarderen van hun eigen positie aanwendden. Hoewel Ter Braake een hele reeks connecties tussen ambtenaren en interventies ten voordele – of soms ten nadele – van bepaalde van hun collegae of verwanten kan blootleggen, dienen er bij dit hoofdstuk toch een aantal aanmerkingen te worden gemaakt. Zo definieert Ter Braake begrippen als ‘netwerk’ of ‘partij’ veel te vaag, wat de kracht van zijn bevindingen niet ten goede komt. Hij wijt bijvoorbeeld de weinig succesvolle reactie op de Opstand, zoals hierboven al aangehaald, aan een verzwakking van de ambtenaren die onder Filips II de dienst in het Hof en de Rekenkamer uitmaakten en van de met hen gelieerde ‘netwerken’. Maar evengoed kan men die ‘netwerken’ als de (vorstelijke) ‘partij’ beschouwen, waarvan de tanende invloed en aanhang een gevolg waren van de steeds onpopulairdere politiek van Karel v en vooral Filips II. Een zelfde gebrek aan duidelijke definiëring van als algemeen gekend beschouwde begrippen – zoals het Weberiaanse ideaaltype van de ‘ambtenaar’ of een begrip als ‘eer’ –, treft men overigens ook al aan in hoofdstuk twee. Ter Braake heeft uiteraard gelijk wanneer hij opmerkt dat het overgeleverde materiaal niet altijd toelaat bepaalde vermoede of indirect aantoonbare relaties tussen ambtenaren of verschillende bestuursniveaus exact te bepalen. Een meer geëxpliciteerde theoretische onderbouw en betere definiëringen van de gehanteerde begrippen hadden de analyse wellicht nog wat extra kunnen verhelderen.

*Jonas Braekevelt*

*UGent, Vakgroep Middeleeuwse Geschiedenis*

Remieg Aerts en Piet de Rooy (eds.), *Geschiedenis van Amsterdam. Hoofdstad in aanbouw 1813-1900* (Amsterdam: SUN, 2006) 636 p. ISBN 90-5875-139-2.

Piet de Rooy (ed.), *Geschiedenis van Amsterdam. Tweestrijd om de hoofdstad 1900-2000* (Amsterdam: SUN, 2007) 655 p. ISBN 978-90-5875-140-9.

De afgelopen jaren is van diverse Nederlandse steden een stadsgeschiedenis uitgekomen. Ook Amsterdam heeft recentelijk een nieuwe geschiedenis gekregen. Vorig jaar verscheen het vierde en laatste deel van een serie dikke boekwerken over de Amsterdamse historie vanaf het vroegste begin tot het jaar 2000. Evenals andere geschiedwer-

ken over brede onderwerpen met een lange tijdsduur, dragen ook stadsgeschiedenissen een inherent probleem in zich. Ze moeten een wijd scala aan gebeurtenissen en ontwikkelingen beschrijven, maar het mogen geen kroniekachtige opsommingen worden. Pas bij een bijzondere invalshoek en vraagstelling kan een interessant verhaal ontstaan. Voor de redacteuren is het kortom de crux om talrijke en heel uiteenlopende zaken uit de stedelijke geschiedenis samen te vatten vanuit één centraal, ordenend perspectief. Hier staat de vraag centraal hoe dat probleem is aangepakt in de delen drie en vier van de *Geschiedenis van Amsterdam*. Deze delen behandelen respectievelijk de periode 1813 tot 1900 en 1900 tot 2000. Hoewel het twee grotendeels op zich staande boekwerken betreft, verdienen ze een gezamenlijke bespreking, zoals verderop zal blijken.

Het derde deel van de *Geschiedenis van Amsterdam*, onder redactie van Remieg Aerts en Piet de Rooy, behandelt hoe de stad zich in de negentiende eeuw tot hoofdstad ontwikkelde. Deze fase van 'hoofdstad in aanbouw' volgde op een eerder ingezette relatieve neergang. Tijdens de Republiek was Amsterdam niet alleen onbetwistbaar de machtigste stad van het land geweest, maar had zij ook internationaal een voor-aanstaande positie genoten. De opkomst van de grote mogendheden Groot-Britannië, Frankrijk, Oostenrijk, Rusland en Pruisen in het postnapoleontische Europa deed Amsterdam echter afzakken tot het niveau van titulaire hoofdstad van een perifere landje. Bovendien was binnen Nederland de hoofdstedelijke status van Amsterdam allerminst vanzelfsprekend. Zo waren de Staten-Generaal en het Huis van Oranje in Den Haag gevestigd en kwam Rotterdam economisch sterk op. Toch waren de Amsterdammers er aan het eind van de negentiende eeuw van overtuigd geraakt dat alle belangrijke ontwikkelingen in Nederland zich het eerst in Amsterdam aankondigden. Zij beschouwden hun stad als de hoofdstad van de beschaving in de ruimste zin van het woord. Kennelijk was het Amsterdam gelukt 'zichzelf als hoofdstad uit te vinden', om het in de woorden van Aerts en De Rooy te formuleren. Het zoeken naar een eigen identiteit van de stad had resultaat gehad. Met hun vraag hoe Amsterdam zichzelf als hoofdstad uitvond, kiezen Aerts en De Rooy voor een actuele invalshoek. Zelfbeeld en identiteit zijn druk bediscussieerde onderwerpen in de huidige geschiedwetenschap.

Aerts en De Rooy nemen nadrukkelijk afstand van het in de negentiende eeuw ontstane beeld dat Amsterdam tot aan de jaren zeventig van die eeuw een fase van stilstand en verval doormaakte. Toch beweren zij niet simpelweg het omgekeerde. Daarvoor waren de problemen waarmee de stad worstelde volgens hen aantoonbaar te groot. Zij signaleren een versnelling van veranderingen vanaf het derde kwart van de negentiende eeuw. Belangrijk is dat de auteurs de gesignaleerde versnelling bepalend laten zijn voor de structuur van hun boek. Het eerste gedeelte, dat de periode tot circa 1850 behandelt, is vanwege de traagheid van de veranderingen thematisch van opzet. In dit gedeelte schetst Aerts in afzonderlijke blokken de infrastructurele, demografische, sociale, culturele, religieuze, politieke en economische grondlijnen van de stad. Hij doet dit op een gedegen manier, met veel aandacht voor de wijze waarop de ideeën en opvattingen van de tijdgenoten van invloed waren op de verschillende domeinen. In ieder geval richt Aerts zich vooral op het meer mentale facet in de geschiedenis. Zijn langste hoofdstuk, met als thema Openbaarheid en Beslotenheid, gaat over zaken zoals het culturele leven en de publieke opinie. Aan de economie wijdt hij maar een relatief kort gedeelte, terwijl hij ook hier veel aandacht heeft voor mentale invloeden. Zo plaatst hij de draai rond 1860 van de Amsterdamse handelselite naar een economisch liberale koers in het kader van 'een nieuwe mentale oriëntatie' die zich ook in de culturele en politieke sfeer voordeed. Dit betekent niet dat Aerts geen oog heeft voor

de manier waarop economische, maar bijvoorbeeld ook sociale en demografische ontwikkelingen, de opvattingen van mensen kunnen beïnvloeden. Zo beschrijft hij fraai hoe de teloorgang van enkele oude Amsterdamse handelshuizen bijdroeg aan het beeld dat de hele stad in verval was. Het tweede, door De Rooy geschreven, gedeelte heeft een chronologische structuur. Volgens de redacteuren sluit deze structuur het best aan bij de nieuwe dynamiek van Amsterdam in de tweede helft van de negentiende eeuw. Hun opzet lijkt een gelukkige te zijn. De Rooy weet met een sprankelend verhaal de vaart er goed in te jagen.

Toch heeft de door Aerts en De Rooy gekozen structuur ook een nadeel. Hoewel beide auteurs het beeld bestrijden dat Amsterdam tot ver in de negentiende eeuw stilstond, creëren ze halverwege hun boek een stijlbreuk die niet alleen aansluit bij de door hen gesignaleerde feitelijke versnelling in ontwikkelingen, maar ook bij het bestreden beeld. Hierdoor krijgt hun verhaal iets ongrijpbaars. De vraag blijft zich opdringen tot hoeverre de gekozen vertelstructuur zelf beeldvormend werkt. Of om het anders te formuleren: door het ontbreken van één overkoepelende vertelstijl, biedt het boek aan de lezer geen houvast om zelf de precieze relatie tussen de historische ontwikkelingen en de perceptie van de tijdgenoten te kunnen leggen. Dit zou geen probleem zijn als de auteurs zelf dit verband expliciteerden. Zij doen dat echter maar zeer ten dele. Daarmee zijn we bij het kernprobleem van het derde deel van de *Geschiedenis van Amsterdam* aanbeland. Weliswaar bevat het boek passages waaruit blijkt hoe concrete ontwikkelingen van invloed waren op het Amsterdamse zelfbeeld en hoe de perceptie van de betrokkenen hun handelen beïnvloedde, maar het geeft geen uitgewerkt totaalbeeld. Dit heeft als gevolg dat de lezer over allerlei ontwikkelingen leest, hij tevens verneemt dat de Amsterdammers hun stad als hoofdstad gingen beschouwen, maar dat het precieze verband tussen alle ontwikkelingen en het ontstane zelfbeeld wat schimmig blijft. De voor identiteitsvormingsprocessen belangrijke cirkel van feitelijke ontwikkelingen naar perceptie en weer terug wordt niet helder doorlopen. Dat is jammer, te meer omdat alle daarvoor nodige informatie wel in het boek aanwezig is.

Hetzelfde probleem geldt tot op zekere hoogte ook voor het vierde deel van de *Geschiedenis van Amsterdam*, onder redactie van De Rooy. Dit deel heeft als hoofdthema hoe het Amsterdamse zelfbeeld zich in de twintigste eeuw verder ontwikkelde. De Rooy neemt zelf de eerste drie decennia voor zijn rekening. Vervolgens beschrijft Guus Meershoek in een genuanceerd en daardoor des te aangrijpender verhaal de periode onder Duitse bezetting. Doeko Bosscher behandelt het naoorlogse tijdvak, waarin Amsterdam steeds meer een stad werd van jongeren en nieuwkomers van buiten Nederland. Bosscher geeft hierbij blijk van een grote persoonlijke betrokkenheid die sommigen wellicht zouden aanduiden als subjectief of partijdig. Zijn betrokken, interpreterende schrijfstijl pakt echter goed uit in die zin dat het zorgt voor een leesbaar vertoog met duidelijke interpretatielijnen. Positief is ook dat Bosscher Amsterdam nadrukkelijk in een bredere nationale en internationale setting plaatst.

Deel vier eindigt met een epiloog, waarin De Rooy de hele Amsterdamse geschiedenis samenvat. In essayistische stijl beschrijft hij hoe de stedelijke sociale, politieke en economische structuur en het Amsterdamse zelfbeeld elkaar door de eeuwen heen beïnvloedden. Met betrekking tot de negentiende en twintigste eeuw schetst hij mooi hoe het na de eenwording van Nederland uiteindelijk de Amsterdamse sociaal-democraten waren die er in slaagden het oude stadsburgerschap met het nieuwe staatsburgerschap te verenigen. Zij deden dit, aldus De Rooy, door Amsterdam te presen-

teren als nationale proeftuin voor de toekomstige ontwikkelingen elders in het land. Daarmee werd de zelfconceptie van de stad als hoofdstad ten volle ontplooid. In zijn epilog trekt De Rooy kortom alsnog in een helder overzicht de grote lijnen van de Amsterdamse identiteitsvorming die eerder grotendeels impliciet waren gebleven.

*D.T. Broersma*  
*Rijksuniversiteit Groningen*

Aart Vos, *Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw* (Hilversum: Verloren, 2007) 423 p. ISBN 9789087040116. Tevens verschenen als proefschrift aan de Universiteit Utrecht 2007.

*Burgers, broeders en bazen* is de dissertatie van Aart Vos over het maatschappelijk middenveld, ofwel de *civil society*, van het vroegmoderne Den Bosch. Vos is geïnteresseerd in de vormgeving van de stedelijke samenleving en wil aantonen dat zij een ingewikkeld samenspel is geweest tussen stadsbestuurders, geloofsgroepen en corporaties. Hij stelt zich ten doel dit proces zo grondig mogelijk te ontleden, conflicten te tonen en een lange termijn ontwikkeling te schetsen. Vos tracht de Bossche *civil society* te beschrijven door eerst in te gaan op poorter- of burgerschap en voorts drie sociale verbanden te behandelen: schutterijen, ambachtsgilden en de gereformeerde gemeente. Dit doet hij tegen de achtergrond van een religieus gemengde samenleving. De stad was tijdens de Opstand trouw aan de Spaanse koning, totdat Prins Frederik Hendrik in 1629 Den Bosch veroverde. De overwegend katholieke burgerij kwam daarmee onder calvinistisch gezag te staan. De eerste decennia bestond er een sterk antikatholieke stemming die zijn stempel drukte op het dagelijks leven.

Binnen deze pluriforme samenleving bood een aantal instanties samenhang. Een van de bindende factoren in het vroegmoderne stadsleven was het burger- of poorterschap. Niet alleen scheidde dit burgers van buitenstaanders, ook was het een instrument voor de inrichting van de machtsverhoudingen binnen de stad. Burger-schap verzekerde inwoners van stedelijke bescherming en verschafte hen toegang tot collectieve diensten als armenzorg en corporaties als de gilden. Vos laat zien dat het poorterschap niet zozeer een verbindende functie had, maar dat zij vooral leidde tot de uitsluiting van grote groepen Bosschenaren. Midden zeventiende eeuw werd het burgerschap kosteloos verstrekt aan calvinisten, terwijl katholieken daarvan waren uitgesloten. Toch werd gaandeweg het poorterschap minder gepolitiseerd – volgens Vos een ‘religieus neutraal fenomeen’ – al gold dit vooral voor katholieken die nuttig waren voor de stedelijke economie. Anders dan het burgerschap beschouwt Aart Vos de schutterijen als een verbindende factor. Omdat de calvinisten een minderheid vormden, bestonden de milities logischerwijs grotendeels uit katholieken. Schutterijen boden hun leden een gemeenschappelijk identiteit die niet gebaseerd was op geloof maar op trouw aan de stad. Wederom wogen economische factoren zwaar: aangezien burgers zelf opdraaiden voor de kosten van hun uitrusting was de schutterij voorbehouden aan vermogende Bosschenaren. De ambachtsgilden worden, net als de schutterijen, neergezet als een verbroederende instantie. Vos benadrukt dat deze bijdroegen aan een gezamenlijk zelfbeeld voor katholieken en protestanten. Gildeleden presenteerden zich als een pijler van de stadsgemeenschap. Onderlinge verschillen in